

Yossef Rapoport, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 137 pp.

מערכת היחסים בין גברים לנשים בעולם המוסלמי בימי הביניים, כמו בעולם הביניים בכלל, לא הייתה שוויונית. בחברה המוסלמית, כידוע, גבר יכול לגרש את אשתו באמירה 'את מגורשת'. הליך זה מוזכר בספר שלפנינו, אך איננו מוסבר דיו. לעומת זאת, אישה המבקשת להתגרש נזקקת להסכמת הבעל או למעורבות בית המשפט. בחיי הנישואין העוצמה נתונה בידי הגברים, אך אין פירוש הדבר שנשים הן חסרות כוח ונטולות יכולת. ספרו של יוסף רפופורט דן במערכת היחסים המורכבת בין נשים לגברים, מערכת הנעה כמטוטלת בין עוצמת הגברים לבין יכולתן של הנשים לעצב מערכת יחסי מגדר במסגרת חיי המשפחה והכלכלה. הספר מרתק בזכות השאלות שהמחבר שואל, שאלות המייחדות את ספרו מספרים אחרים שדנו במעמד הנשים ובחיי משפחה בימי הביניים.¹ המקורות והחידושים העולים ממחקרו של רפופורט הם תולדה ישירה של המקורות העשירים והמגוונים, והמפתיעים לעתים, שהמחבר הסתמך עליהם.

טענתו הראשונה של רפופורט היא ששיעור הגירושין בחברה המוסלמית בתקופה הממלוכית היה גבוה באופן מפתיע. רפופורט מסתמך על ממצאים העולים מניתוח הדיון שהתקיים בחברה העירונית בקהיר, בדמשק ובירושלים, ממצאים העומדים בניגוד למסכמות המקובלות בחברה הפטריארכלית. ממצאים אלו מביאים את רפופורט לבחון ביסודיות את ההיבטים המשפטיים, החברתיים והכלכליים של חוזה הנישואין ושל חיי המשפחה. הפרק הראשון בספר דן בנדוניה שהוטלה על אבי האישה, והייתה נטל כלכלי כבד אפילו על משפחות השליטים והמעמד הגבוה. הממצא של רפופורט עולה בקנה אחד עם הידוע לנו על הנדוניה ועל מקומה בחיי המשפחות השליטות במצרים במאה השמונה-עשרה.² הנדוניה הגדולה נועדה לפצות את הבנות על כך שהקרקע המשפחתית נשארה בבעלות הבנים. מסקנתו של רפופורט מנוסחת היטב: 'Property was gendered; daughters received trousseaux while being denied direct access to other types of property, especially land' (Rapoport 2005: 13).

השליטה בנדוניה הייתה בידי האישה והעניקה לבנות האליטות החברתיות עצמאות כלכלית יחסית. מעמדן של הנשים בחוגים החברתיים הנמוכים היה קשה הרבה יותר בשל יכולתן המוגבלת של המשפחות לצייד את בנותיהן בנדוניה ראויה.

1 ראו למשל: Meriwether 1999; Lamdan 2000.

2 ראו למשל: Al-Sayyid Marsot 1998: 283-289.

בפרק השני בספר נידונות השלכותיו החברתיות של שיעור הגירושין הגבוה, ובהן מעורבות ניכרת של נשים בשוק העבודה במקצועות ייחודיים לנשים ועלייתו של הרבאט כמוסד צדקה לנשים ללא בעלים.

הפרק השלישי דן בהיבטים הכספיים של הנישואין (the monetization of marriage) ובעיקר בתפקיד מתנת הנישואין שנתן החתן לכלה. מתנה זו ניתנה בשני חלקים: האחד בעת הנישואין והשני מאוחר יותר. לעתים הוגדר החלק השני כחוב או שולם בתשלומים שנתיים ששולמו לאחר מות הבעל. בתקופה הממלוכית החלה להופיע בחוזי הנישואין של בני השכבות האמידות פסקה הקובעת שהחלק השני של מתנת הנישואין הוא בר תשלום לפי דרישת האישה. רפופרט קובע שמן המחצית השנייה של המאה הארבע-עשרה היה תנאי זה מקובל ביותר ואפשר לאישה לפנות לבית דין, לכפות את דרישתה לתשלום ואף להביא למאסרו של בעלה. שינוי אחר שהשתרש בחיי הווגות הנשואים בתקופה הממלוכית התבטא בתמיכה כספית חודשית שהעניקו הבעלים לנשותיהם, במקום התמיכה במזון ובביגוד שהייתה מקובלת בחוזה הנישואין המוסלמי, ובמילותיו של רפופרט:

[...] the all-pervading cash obligations meant that Mamluk marriages had little in common with the patriarchal ideal advocated by the jurists and the moralists. Marriage did not create a unified economic unit, with the husband as the provider and the wife as a dependant. Rather, unlike slavery, marriage was very clearly a contract, a complex business partnership, quite often leading to court litigation and with good chance of ending in divorce (Rapoport 2005: 68).

דיונו של רפופרט בחיי הנישואין מתרכז בהיבטים הכלכליים של מוסד זה והוא מרתק ומחדש, אך הסכנה היא שהקוראים יקבלו תמונה חלקית בלבד של מהות חיי הנישואין ושל מקומם בחברה הביניימית. הקוראים המתעניינים יכולים, ואף חייבים, להשלים את התמונה בקריאת החלקים הנוגעים לעניין זה בספרו של ש"ד גויטיין חברה ים תיכונית.³ אמנם בחברה המוסלמית והיהודית במזרח התיכון בימי הביניים היו הנישואין הסדר כלכלי בין בני הזוג, אך במהותם היו התא הראשון בבניין החברה, ושיעור הגירושין הגבוה יחסית, שרפופרט עומד עליו, לא שינה מהות ראשונית זו.

הפרק הרביעי בספר עוסק בגירושין. טיעונו המרכזי של רפופורט הוא שבמהלך המאה החמש-עשרה נטו בתי המשפט של המזלם' להתערב במחלוקות בין זוגות נשואים שבאו לבית המשפט הרבה יותר מבתי הדין בראשות הקאדי. הפרק החמישי ממשיך את הפרק הרביעי ודן באחד ההיבטים המוזרים של חיי הנישואין בתקופה הממלוכית בפרט ובחברה המוסלמית בכלל, ב'שבועה באיום גירושין'. כלומר, גבר שהפר את שבועתו התחייב לגרש את אשתו.⁴ אם זוג אכן התגרש כתוצאה משבועתו, אפשרותם להינשא שוב הותנתה בנישואין ובגירושין של האישה במסגרת נישואי תחליל.⁵ שבועות אלו היו נפוצות מאוד בעילית הממלוכית, וגם בקרב השכבות העממיות. אבן תימיה טען שאפשר לכפר על עוון הפרת השבועות כפי שאפשר לכפר על עוון של הפרת שבועות בשם אלוהים. תפיסתו של אבן תימיה הייתה חדשנית ומקורית וגרמה לתגובה נועזת של משפטנים בדורו. הסברו של רפופורט להתנגדות העזה שעוררו דעותיו של אבן תימיה הוא:

By allowing expiation in divorce oaths, Ibn Taymiyya questioned the most common and solemn form of social commitment, and one that was part of the oath of allegiance inaugurating the rule of every new sultan. The state retaliated by suppressing his doctrines, and continued to do so for more than a century after his death (Rapoport 2005: 109).

ספרו של רפופורט הוא תרומה חשובה ביותר להיסטוריה החברתית של המזרח התיכון בימי הביניים. הספר מתמקד בחברה המוסלמית, אך עוסק גם בחברה היהודית במזרח התיכון ובחברה האירופית. ספר זה הוא דוגמה לכך שיחסי מגדר הם חלק מההיסטוריה החברתית של התקופה ושל האזור, והוא מבטא את הזיקה ההדוקה בין היסטוריה חברתית להיסטוריה של מגדר.

יעקב לב

4 בתי משפט מנהליים שפעלו במקביל לבית המשפט של הקאדי ולעיתים עקפו אותו. בראשם עמדו נושאי תפקידים מן הכת הצבאית הממלוכית.

5 על שבועות ראו: Mottahedeh 1980.

6 'נישואי תחליל' הם נישואין לשם מין בלבד שמטרתם לאפשר לגבר שהפר את השבועה לשאת את אשתו המגורשת בשנית.

יעקב לב

ביבליוגרפיה

- Al-Sayyid Marsot, Afaf Lutfi, 1998. 'Marriage in Late Eighteenth-Century Egypt', in: Thomas Philipp and Ulrich Haarmann (eds.), *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 283-289.
- Goitein, S. D., 1978. *A Mediterranean Society*, Vol. 3, Los Angeles: University of California Press.
- Lamdan, Ruth, 2000. *A Separate People: Jewish Women in Palestine, Syria and Egypt in the Sixteenth Century*, Leiden: Brill.
- Meriwether, Margaret L., 1999. *The Kin Who Count – Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770-1840*, Austin: University of Texas Press.
- Mottahedeh, Roy P., 1980. *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society*, Princeton: Princeton University Press.